

Pablo M. Lamberti

EEN
OEFENING
IN LEVEN

Filosofie als ambacht

Boom

INLEIDING

Als je naar het mooie streeft, vind je de problemen die eventueel op je weg komen ook mooi.

*Plato*¹

— Maar het terrein waarover men ons vraagt te gaan, gaat scherp omhoog en is oneffen.

— En wat dan nog? Bereikt men de top over effen terrein? Bovendien, het is ook niet zo steil als sommigen wel denken.

*Seneca*²

Als Heracles thuis was gebleven, wie zou hij dan zijn?

*Epicetetus*³

We zijn de laatste jaren getuige van een groeiende belangstelling voor de antieke filosofie. Dat is heuglijk nieuws – de Ouden overtreffen ons op vele vlakken in wijsheid –, maar aan de andere kant voert de huidige belangstelling ook tot enige ontreddering. Zeker op het moment dat populaire schrijvers en ondernemers uit alle windstreken aan de haal gaan met antieke scholen zoals het stoïcisme en ons een arsenaal aan hapklare platitudes voorschotelen, gelardeerd met anekdotes en

managementstrategieën, die meer weg hebben van een bouwplan van een IKEA-kast dan van een levensfilosofie.

Het succes van dergelijke voorstellingen is vermoedelijk een gevolg van de voorgespiegelde illusie dat er zoiets bestaat als een eenvoudige remedie of een korte route richting het geluk. Het doet denken aan de houding van de echtgenoot van Anna Karenina in Tolstojs gelijknamige roman. Enerzijds is Aleksej Aleksandrovitsj een gelovig man omdat hij zich nooit met godsdienstige vraagstukken heeft beziggehouden. Anderzijds is hij het zodat hij zich er ook nooit mee bezig hóéft te houden: de kerkelijke leer neemt voor hem elke noodzaak tot existentiële twijfel weg, waardoor hij meer tijd overhoudt voor zijn ambtelijke werkzaamheden.

Te midden van onze gehaaste levens klinkt het aantrekkelijk om naast het koken, de boodschappen en onze film- en muziekvoorkeuren ook het denken uit te besteden aan derden. Maar laten we maar meteen een einde maken aan deze illusie: er bestaan geen korte routes in de filosofie.

Van een geheel ander kaliber is het werk van de Franse historicus en filosoof Pierre Hadot en dat van zijn voorganger, de Duitse filoloog en classicus Paul Rabbow. Dit zijn, om met Seneca te spreken, mensen met ervaring en grondige kennis van de gebieden waarnaar we op weg zijn.⁴

Binnen de academische wereld is er over het algemeen weinig belangstelling voor de praktische kant van de antieke filosofie. Hadot, zijn voorgangers en degenen die zich vandaag in zijn kielzog specialiseren in de *philosophie comme manière de vivre* (filosofie als manier van leven) zijn daarop een welkome uitzondering. Uit hun benadering komt duidelijk naar voren dat filosofie in de oudheid niet werd gezien als een snelle remedie voor een acuut ongemak, maar als een waar ambacht (Gr. *technē*) dat vraagt om voortdurende toewijding en intensieve oefening (Gr. *askēsis*). Met deze opvatting kunnen we de betekenis van filosofie in het verleden, het heden en de toekomst herijken.

Desondanks zullen er ook mensen zijn die zich afvragen wat we in vredesnaam van de Ouden kunnen leren dat we vandaag de dag niet simpelweg kunnen ontleenen aan ons gezonde verstand, de moderne wetenschap of intelligente machines. De kracht van de antieke levensfilosofieën is dat de kwesties die ze aan de orde stellen een tijdloze relevantie hebben. Zoals Hadot treffend suggereert, stelt een omweg via de antieke filosofie ons in staat om *indirect* te communiceren. Door de leefwijzen van de Ouden te beschrijven kunnen we voorkomen dat we anderen in de gebiedende wijs voorschrijven wat ze moeten doen of juist laten.

Daarnaast – en hier draait het feitelijk allemaal om – bieden de Ouden ons wegwijzers en handreikingen om een eigen weg te plaveien. In tegenstelling tot hoe ze tegenwoordig vaak worden gepresenteerd bestaan hun voornaamste handreikingen namelijk niet uit vrijblijvende boekenwijsheden, maar uit concrete handelingen. Zoals Epicurus zegt: ‘Wij moeten niet doen alsof we de filosofie beoefenen, maar werkelijk filosofie beoefenen. Wij hebben immers geen behoefte aan de schijn van gezondheid, maar aan echte gezondheid.’⁵ En net als bij alle andere ambachten geldt ook hier: oefening maakt de meester.

De besproken oefeningen bieden houvast, maar zijn ook op hun beurt geen doel op zich. Ze moeten worden gezien als een vlot dat je helpt een zekere oversteek te maken, en daarbij is het belangrijk om het vaartuig niet te verwarren met zijn functie. Anders is het, met een boeddhistische analogie, alsof je van de ene kant naar de andere kant van een rivier wordt gebracht maar vervolgens weigert van het vlot te stappen, omdat de ware betekenis van het vlot als vervoermiddel je is ontgaan. Antieke leefwijzen zijn zo bezien een soort voertuig dat de lezer op de filosofische weg kan helpen.

Procedé

In de komende hoofdstukken bespreken we verschillende antieke leefwijzen, aan de hand van Plato, Epicurus, Seneca, Epictetus, Plutarchus en Marcus Aurelius.⁶ De keuze voor deze auteurs zal vanzelf duidelijk worden, maar laat hier alvast vermeld zijn dat zij allemaal een zeker ambacht voorstonden: een filosofie waarvan de contouren bepaald werden door zogenoemde ‘spirituele oefeningen’.

Voordat we daar verder op ingaan, moet eerst het volgende worden opgemerkt. Het lezen en interpreteren van antieke teksten is een hachelijke zaak. Filosofen als Wittgenstein, Gadamer en Foucault hebben ons bewust gemaakt van het feit dat filosofische taal niet altijd op een uniforme manier functioneert; je kunt gedachten niet rechtstreeks vertalen door alleen maar naar taal te kijken. Alleen al door de verschillen tussen de moderne en antieke opvattingen over wat filosofie is, kunnen we dus niet zomaar dezelfde methoden en criteria hanteren voor het lezen en interpreteren van antieke teksten die we zouden toepassen bij moderne teksten. Werken uit de oudheid ontstonden onder totaal verschillende omstandigheden, en we kunnen niet voor het gemak aannemen dat een tekst van Plato of Seneca uit dezelfde of zelfs een vergelijkbare intellectuele en sociale context voortkwam als de onze.

Plato leefde bijvoorbeeld tijdens het verval van de Atheense democratie na de Peloponnesische Oorlog (431-404 v.Chr.), wat hem ongetwijfeld motiveerde om een heersende klasse van filosoof-koningen te bedenken binnen zijn ideale staat, die geregeerd werd door specifieke wetten. En Seneca schreef zijn brieven weliswaar aan zijn vriend Lucilius, maar hij wist ook wel dat hij door zijn maatschappelijke status een groter publiek had dat meelas, waardoor zijn pogingen om Lucilius te onderwijzen in de ethiek ook gelezen kunnen worden als een poging om Romeinse burgers wat moraal bij te brengen.

Het interpretatieproces wordt nog complexer als we bedenken dat het lastig is om de geschiedenis objectief te beschrijven – inclusief de context waarin de werken door de eeuwen heen aan ons zijn overgeleverd – zonder ons rekenschap te geven van het feit dat de geschiedenis altijd wordt geïnterpreteerd door subjecten in een specifieke sociaal-culturele en historische context.

Om een antieke tekst op een diepgaandere manier te begrijpen, dat wil zeggen op een manier die de onmiddellijke betekenis van woorden overstijgt – wat op zich al erg moeilijk is –, moeten we allereerst rekening houden met de context waaruit een tekst is voortgekomen. Dit moet voorkomen dat we onze eigen verwachtingen op de Ouden projecteren en daarmee zowel de geschiedenis als de filosofie geweld aandoen.

Volgens Hadot, die de benadering van historicus Ernst Gombrich en filosoof Eric D. Hirsch volgt bij het bestuderen van de geschiedenis van de filosofie, moeten we bovendien op zoek gaan naar de intentie van de auteur, ondanks de moeilijkheden van een dergelijk streven. Anders gezegd: we moeten filosofen proberen te begrijpen zoals zij zichzelf begrepen.

Tegelijkertijd doen we er goed aan te erkennen dat van de meeste filosofische werken meerdere interpretaties te geven zijn; er bestaat niet één universeel juiste interpretatie van. Maar als we dit relativisme al te ver doortrekken, waardoor we alles over alles kunnen zeggen, wordt het onmogelijk om te bepalen wat een tekst betekent. Zo'n benadering leidt al gauw tot onjuiste, historisch inaccurate en ronduit onnozele interpretaties.

Dat gezegd hebbende is het onvermijdelijk dat ook ik mij in meer of mindere mate schuldig heb gemaakt aan problematische interpretaties en beweringen. Het kan ook zijn dat ik relevante bronnen (oud of recent) over het hoofd heb gezien of deze door ruimtegebrek niet heb kunnen bespreken. Als het inderdaad zo is dat ik mij ergens heb vergalopperd, dan zal ik diegene die mij daarop wijst oprecht erkentelijk zijn.



OEFENING BAART FILOSOFIE

Wanneer iemand verlangen naar filosofie is gaan koesteren (...), dan is het zonneklaar dat hij niet alleen van nature, maar ook door de voorkeur van zijn wil geneigd is tot adeldom van karakter. En wanneer een edele natuur gesteund wordt door passende training en verder door iemand die hem royaal kan onderrichten, dan verkrijgt die gemakkelijk de deugd tot in de perfectie.

*Zeno van Citium*¹

Reken ook de wijze tot deze categorie van mensen die ten gevolge van een lange en zorgvuldige training de hardheid verwierven om alle geweld van hun tegenstander te doorstaan en af te matten.

*Seneca*²

‘De jongen is gevallen.’ ‘Opstaan’, zegt de trainer, ‘en verder vechten, totdat je sterk genoeg geworden bent.’ Dat moet jij ook doen (...).

*Epictetus*³

Het ambacht van de zelfzorg

Een van de eerste werken waarin het idee van filosofie als ambacht tot uitdrukking wordt gebracht is waarschijnlijk de *Apologie* van Plato. Daarin ziet Socrates het als zijn goddelijke missie om zijn leven en dat van anderen te onderzoeken.⁴ Socrates beschouwde dat zelfs als het beste wat iemand met zijn leven kan doen. Voor hem is het datgene wat het leven überhaupt de moeite waard maakt om geleefd te worden.

Socrates' project om zichzelf en anderen te onderzoeken is welbeschouwd een ambacht dat zich richt op de zorg voor de ziel (Gr. *psychē*).⁵ In Plato's dialoog *Alcibiades I* geeft Socrates enkele suggesties voor hoe je dat volgens hem zou kunnen benaderen.

In gesprek met de oogverblindende en roemruchte Alcibiades begint Socrates zijn uitleg van wat het zou kunnen betekenen om voor jezelf te zorgen. Hij maakt daarbij een onderscheid tussen 'voor jezelf zorgen' en 'zorgen voor wat van jezelf is'. Het is bijvoorbeeld één ding om zorg te dragen voor je schoenen, maar het is iets anders om je voeten te verzorgen. Het ambacht van het verzorgen van je schoenen kan gelijkgesteld worden aan het ambacht van de schoenmaker.

Maar hoe belangrijk schoenen ook zijn voor je voeten, het ambacht van een schoenmaker is niet identiek aan dat van het verzorgen van je voeten. Als het aankomt op voetverzorging, zijn er dus twee verschillende ambachten te onderscheiden. Zo redeneert Socrates dat er ook twee verschillende ambachten moeten zijn met betrekking tot zelfzorg. Er is namelijk een onderscheid tussen de zorg voor dingen die doorgaans belangrijk zijn voor iemand – bezittingen, sociale status enzovoort – en de zorg voor de ziel. Voor dat laatste is zelfonderzoek en zelfkennis nodig. Want net zoals het ambacht van het schoenmaken kennis over schoenen vereist, zo vereist het ambacht van de zelfzorg kennis van het zelf.⁶

Wat duidelijk wordt uit de genoemde dialoog is dat Alcibiades zich graag wil mengen in het ambacht van politieke aangelegenheden, maar door zijn gebrek aan kennis en ervaring in al deze zaken jammerlijk tekortschiet. Vandaar dat Socrates zijn protegé voorhoudt: ‘Oefen je eerst, m’n waarde, en leer, eer je in de politiek gaat, wat je leren moet.’⁷

De algemene karakterisering van zelfzorg als ambacht laat zien dat het net als andere ambachten een activiteit is die wordt geleid door kennis van een bepaald onderwerp. Dit suggereert ook dat het kan worden onderwezen en geleerd, en dat een deskundige op het gebied van zijn ambacht in staat zal zijn om een verklaring of rationele beschrijving te geven van wat hij doet.⁸ Daarnaast suggereert het dat deze vaardigheid een zekere mate van oefening vereist, afhankelijk van de filosofische school waar je je bij aansloot.

Filosofische scholen, meesters en hun leerlingen

In de eeuwen die ons scheiden van figuren als Epicurus, Plutarchus en Seneca is de betekenis van de filosofie drastisch veranderd. De antieke filosofie ontsproot aan een existentiële context, dat wil zeggen aan het concrete bestaan waarin alle menselijke activiteit zich ontvouwt. Filosofie werd in de oudheid bovendien beoefend in scholen, dat wil zeggen in gemeenschappen van mensen die lezingen bijwoonden, met elkaar oefenden en discussieerden, en soms ook samen aten en woonden.

Een filosofische school in de oudheid stond ver af van de associaties die we tegenwoordig hebben met het begrip ‘school’. Het Griekse begrip *scholè*, dat onder meer ‘vrije tijd’ en ‘rust’ kan betekenen, verwijst in de oudheid meestal naar een bepaalde plaats in een stad waar een meester onderwijs gaf aan een groep leerlingen. Vaak was de school bepalend voor het type leerling dat je er tegenkwam.